

VLAMMEN

Colofon

ISBN: 978 94 6365 847 8

1e druk 2026

© 2026, Tsafirira Levy

Uitgeverij Elikser

Ossekop 4

8911 LE Leeuwarden

www.elikser.nl

Drukwerk: CSL digitaal B.V.

Vormgeving binnenwerk: Evelien Veenstra

Omslagontwerp: Rien van Uitert

Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm of op wat voor wijze dan ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de auteur en de uitgeverij.

This book may not be reproduced by print, photoprint, microfilm or any other means, without written permission from the author and the publisher.

VLAMMEN

verhalen

Tsafrira Levy

*“Verhalen, zo wordt ons verteld, zijn levende wezens;
ze groeien, ontwikkelen zich, herinneren zich dingen,
veranderen niet in de kern, maar soms wel in de manier
waarop ze omkleed worden.”*

Robin Wall Kimmerer

Inhoudsopgave

Zonsopgang, zonsondergang	7
Goedschiks of kwaadschiks	17
Chozé	29
Oog om oog	44
Twee cappuccino's en een stuk chocoladetaart	57
Leibele de doodgraver	65
Duivelse streken	94
De dokter en de patiënt	111
De man van één boek	118
De gezusters Karp	124
Bekeerling	137
Maansverduistering	150
Persona non grata	155
Rust in vrede	161
Vlammen	166
Vaders	185
Mensen zoals hij	210

De eerste versies van *Persona non grata* en *Rust in vrede* maken deel uit van mijn roman *De laatste opera in Beth Varda*, die in 2018 uitkwam bij uitgeverij Elikser. De eerste versie van *Bekeerling* werd gedeeld met bezoekers van de website *Olamot.online* in 2023

Zonsopgang, zonsondergang

Ook in de winter gaf Sonja haar gewoonte niet op om de zonsopgang in het veld te zien. Daardoor kwam ze te laat op haar werk. Onderweg genoot ze van het getjilp, gezoem, geloei, gekakel en geblaf om haar heen. In het veld aangekomen zoog ze haar longen vol frisse lucht en wachtte tot de majestueuze vuurbal omhoogdreef op een looper van gekleurde nevelfarden en de wereld met kleur aankleedde voor de nieuwe dag. Tegen de avond, na een verkwikkende middagslaap, liep ze weer in haar eentje naar het veld, waar ze in alle rust de zonsondergang met zijn afscheidskleuren aanschouwde. Die zonderlinge gewoonte bleef in de kibboets niet onopgemerkt en riep naast opgetrokken wenkbrauwen en goedaardige roddels ook kritiek op, maar daar trok zij zich niets van aan.

In de gemeenschappelijke keuken kiepte ze na zonsopgang eerst de kist tomaten in de roestvrijstalen gootsteen en deed de roodhuiden kort in bad. Edna, de jongere keukenhulp, kwam meestal nog later. ‘Sorry, ik heb me alweer verslapen,’ zei zij humeurig.

Sonja glimlachte naar haar. ‘Geen man overboord, toch?’ ‘Soms zou ik mezelf overboord willen gooien,’ zei Edna. ‘Er zijn dagen en weken wanneer dit geestdodende werk mij echt aanvliegt en het me veel moeite kost om op te staan. Dan wil ik de wekker het liefst tegen de muur smijten en in bed blijven liggen met de deken over mijn hoofd. Alles in me verzet zich dan om op te staan.’

‘Ik ben blij dat je het niet doet en dat wij nu weer in elkaars gezelschap zijn,’ zei Sonja. ‘Om eerlijk te zijn, ik heb al een tijd in de gaten dat je hier niet gelukkig bent en ik zou liegen als ik tegen jou zei dat ons werk in de keuken de vervulling

is van mijn jeugddroom, maar iemand moet het doen. Het duurt gelukkig minder dan een derde van een etmaal, voor de rest zijn we vrij om te doen wat ons blij maakt.’

‘Zoals?’

‘Dat is voor iedereen anders. Mij geeft nu zelfs de gladde, zachte huid van deze tomaten een blij gevoel. Zo glad en zacht voelde de buik van Eli als baby na de voeding. Daaraan denken maakt me blij.’ Ze vertroetelde de tomaten nog heel even, haalde die met zorg uit het water, scheidde rood van roodgroen, verdeelde de rijpe tomaten over dertig roestvrijstalen schalen die ze straks op de bedieningstrolley naar de gemeenschappelijke eetzaal zou brengen, voor elke tafel één schaal met zes tomaten en zes komkommers. Daarna sneed ze de onrijpe tomaten voor het pastagerecht dat vandaag voor de lunch op het menu stond. Toen waste ze de komkommers en al die tijd zag ze hoe het hoge, smalle venster raam de blauwe lucht buiten als een kunstwerk omlijstte.

Edna volgde haar blik en vocht tegen haar tranen. ‘Mij maken hier alleen de nachten blij. Slapen, bedoel ik, de seks is maar een klein onderdeel daarvan. Ik had nooit in een kibboets willen wonen, maar dat weet je al. Heeft de zonsopkomst jou vanochtend ook weer blij gemaakt?’

‘Op alle ochtenden. Ook de zonsondergangen geven me op alle avonden een goed gevoel. Kom een keer mee, die momenten zijn zo machtig mooi. En dan nog het besef dat zonder ons aardse gedraai om de zon op vaste tijden, precies op deze afstand daarvan, hier geen leven mogelijk was. Geen tomaat, geen komkommer, jij en ik ook niet. Is dat geen wonder? Leven is het grootste geschenk van het heelal aan onze planeet en ook het grootste mysterie.’

‘Dat zal wel,’ zei Edna mat. Bij het volgende klonk ze

ironisch: 'Was het socialisme niet het grootste geschenk aan onze planeet?' Zelf liet de socialistische ideologie van de kibboets haar koud. Dat zij hier woonde en dit werk deed kwam door haar verliefdheid op een man die hier was geboren en het kapitalistische stadsleven verfoeide.

'Ik ben inderdaad socialist in hart en nieren,' zei Sonja, 'maar ik ben ook een individu voor wie ideologie niet boven alle gelukwensen staat. We kennen verschillende soorten geluk en je kunt die moeilijk met elkaar vergelijken. Tomaten en komkommers kun je ook niet vergelijken met elkaar. Welke is mooier? Welke is voedzamer? Naast elkaar heeft alles een gezamenlijke bestemming en krijgt ieder leven ook een persoonlijke betekenis in verhouding tot het grote geheel. Kop op, meid, jij en ik voorzien hardwerkende mensen van verse groente. Ook dat maakt me blij.'

Toen klachten over haar werkverzuim in de wintermaanden via het roddelcircuit de werkgelbaar in de kibboets bereikten, overlegde hij met het gekozen bestuur. Diezelfde week nog klopten hij en de secretaris in de namiddag bij Sonja en Chaïm aan. 'We horen verhalen over te laat komen op het werk,' zei de secretaris na de begroeting. 'Ik hoef jou toch niet te vertellen wat dat voor de werkmoraal hier betekent. Hoe zit dat, Sonja? Waarom, kameraad?' Hij genoot van haar versgebakken honingkoek en wachtte tot zij zijn kop koffie voor de tweede keer volschonk. Vroeger vervulden Sonja en Chaïm die functies in het bestuur ook, nu was het de beurt aan de jongere generatie.

'Ik heb mijn persoonlijke redenen die ik liever voor mezelf houd, nog los van de twijfel of jullie dat zouden kunnen begrijpen,' zei Sonja.

'Doe een poging,' zei de werkgelbaar. 'Test ons uit.'

‘Denk aan je lange staat van dienst en aan je voorbeeldfunctie,’ zei de secretaris. ‘Als iedereen doet wat hem of haar zint ...’ ‘Haar,’ zei ze en ze glimlachte beminlijk naar allebei. ‘Ik heb nog geen man de aangekoekte, grote pannen in de gemeenschappelijke keuken zien schuren. Jullie en mijn Chaïm ook niet, kameraden. Misschien hebben jullie nog steeds niet door dat de dromen van de meeste vrouwelijke kameraden hier verder reiken dan het werk als keukenhulp in de gemeenschappelijke keuken, of als schoonmaker van gelegeerde kinderpotjes in de kleuterhuizen. Sommigen worden daar heel ongelukkig van.’

‘Zijn werkbijeen gelukkig?’ zei de secretaris.

‘Ik heb het over mensen, kameraad, over de vrouwelijke helft van alle kibboetsleden, om precies te zijn. De bijen wisselen in hun korte leven vaker van baan dan de meeste vrouwen in de kibboets. Zet hun levensloop af tegen de onze en houd rekening met de gemiddelde duur van ons leven en het leven van een bij. Ik weet waarover ik spreek. Je herinnert je misschien nog wel dat ik vroeger de verantwoordelijkheid droeg voor onze bijenkorven en de honingproductie, tot ik helaas allergisch bleek te zijn voor bijensteken. Ik kan je meer vertellen over het boeiende bijenleven, bijvoorbeeld over het lot van hun luie mannen na de bruidsvlucht. Bzzz ...’ Ze streek met haar wijsvinger voor de keel.

De secretaris keek niet blij. ‘We zijn allemaal radertjes in een groot geheel,’ zei hij.

Sonja schoof de suikerpot weer naar hem. ‘Dat kan wel zo zijn, maar sommige radertjes hebben het qua werk beter getroffen dan andere.’

Chaïm glimlachte, vulde een schenkan met kraanwater en zette die op tafel, te midden van vier hoge glazen. ‘Help jezelf en kijk uit voor mijn bijenkoningin. Niemand weet

beter dan zij hoe het leven in de kibboets geleid hoort te zijn, wat er scheelt en wie of wat ons ver houdt van het realiseren van onze gelijkheidsidealen. Helaas wil niet iedereen naar haar luisteren ...’ Ook voor hem bleef haar zoonanbidding een raadsel, maar hij vertrouwde haar voor de volle honderd procent en hij steunde haar door dik en dun. ‘Moet ik jullie herinneren aan het motto dat op het titelblad van ons kibboetsblad staat?’ zei hij. *‘Je geeft wat je kunt, je krijgt wat je nodig hebt.* Sonja heeft het nodig om zo de dag te beginnen en af te sluiten. Nu jullie weer.’ Een kwartier later kwamen ze overeen dat zij de gemiste werkuren in de winter naar eer en geweten zou compenseren en zo kwam het in het volgende nummer van hun kibboetsblad te staan.

De grote keuken met zijn enorme pannen was leeg toen Sonja door langer te werken de gemiste werktijd van de afgelopen week compenseerde. ‘Ga gerust naar huis, lieverd,’ zei ze tegen Edna, die haar wilde helpen om die extra tijd te verkorten. ‘Geniet van je rust en je vrije tijd.’ In de stilte hoorde ze nu alleen haar eigen piepende ademhaling. Dat kwam door de uien. Hun scherpe geur prikkelde haar slijmvliezen. Haar ogen traanden, maar ze bleef doorwerken tot alle uien voor de soep van morgen in de grote pan uitgekleed en gehalveerd in het kokende water dreven. Die uiengeur raakte ze ook na lang zepen en spoelen niet helemaal kwijt. Met haar rieten mand in de hand stond ze nog even voor de rijen postvakken die haar aan de nestholen van de oeverzwaluw deden denken. Als kind speelde ze bij een Poolse rivier waar oeverzwaluwen hun nestholen in de oeverwand hadden. Nestelden die daar nog? Er was zoveel kapotgemaakt waar zij liever niet aan dacht. Tot haar vreugde zag ze de envelop met de bescheiden postzegel van de Zweedse koning in hun

postvak liggen. Tegen haar gewoonte in kuste ze dit keer de slordig neergekrabbelde naam achterop. Ze zou de brief pas na het douchen thuis lezen, zo verlengde ze het plezier met een aangename spanning die altijd voorafging aan de papieren ontmoeting met hun enige zoon Eli. Buiten zette ze haar zonnebril op en natuurlijk ook haar roze zonnehoed met de brede rand.

Chaïm zat in bed te lezen. ‘En?’ vroeg hij zo onnadrukkelijk mogelijk. ‘Was er vandaag post?’ Dat vroeg hij iedere middag zodra ze thuiskwam van haar werk, hoewel Eli niet vaker dan eens in de twee weken schreef. Die onnadrukkelijkheid en het ritselen met de krant moesten hem beschermen tegen de zoveelste teleurstelling. Ze zei er niets van om hem niet in verlegenheid te brengen. De laatste maanden leed hij aan aanvallen van vermoeidheid en mocht hij van de dokter niet langer dan een halve dag werken in de kunstmestfabriek. Oververmoeid, luidde de officiële diagnose. Een lichamelijke oorzaak werd niet gevonden, ook niet na een uitgebreid medisch onderzoek. Zelf had Sonja wel een idee over de reden en ze wist vrijwel zeker dat die halve dag rust hem meer kwaad dan goed deed. Zo had hij meer tijd om te piekeren. De mens bleek niet maakbaar te zijn zoals zij met hun jeugdige overmoed hadden verwacht. Dat gold ook voor hun bevochten land dat steeds verder dreef van het land van hun dromen. De mens bleef gevangen in zijn onvolmaakte aard, ratio alleen voldeed niet als paraplu tegen alle persoonlijke gedoetjes en machtspelletjes. Zelfs hun zoon Eli keerde hun idealen en dromen de rug toe, wat hen allebei teleurstelde, al hielden ze nog zoveel van hem. Sonja wapperde met de envelop om ook die laatste gedachte te verjagen en legde hem ongeopend naast Chaïm op haar

kussen. ‘Hier is hij, Chaïmke. Lees zelf eerst, maar vertel me niets over de inhoud. Ik ga nu douchen en wil daarna zijn brief zelf zonder voorkennis van begin tot einde lezen.’ Ze streelde over zijn grijze kuif en kustte zijn voorhoofd. De krant viel naast zijn kant van het bed op de vloer, zijn hoorbare zucht van opluchting maakte haar blij.

Onder de douche deden de warme waterstraal en het zeepschuim hun best om de uiengeur te verdrijven. Met haar ogen dicht riep ze keer op keer het beeld van de zon vlak boven de horizon op, tot ze het verzadigingspunt bereikte. Daarna dacht ze aan de zonnige honingkleur, -geur en -smaak, en aan hoe bijen dansend elkaar vertellen waar bloeiende bloemen met voedzame nectar groeien. Wat zit de wereld toch wonderschoon in elkaar wanneer de mens het goede voor alles en iedereen nastreeft, voorgeprogrammeerd om zo harmonisch te leven als het bijenvolk. Ze droogde zich af, trok schoon ondergoed aan, smeerde fijn geurende crème op haar gerimpelde huid en liep opgefrist de slaapkamer binnen, klaar voor de ontmoeting met hun zoon.

Chaïm vouwde de brief op, stopte hem zonder een woord te zeggen terug in de envelop en legde de envelop op haar kussen. Zijn gezicht stond strak en voorspelde weinig goeds. Ze ging naast hem zitten met haar kussen tegen de muur als ruggensteun, haalde de brief voorzichtig weer uit de envelop, streek hem glad, ademde diep in en uit en begon te lezen. ‘Zet je schrap,’ zei Chaïm schor. Had hij gehuild toen zij onder de douche stond? Ook met zijn ogen dicht wist hij precies wanneer zij bij het grote nieuws kwam. De letters dansten voor haar ogen. ‘Er is geen weg terug, Sonja. Nu blijven ze voor altijd bij elkaar in Stockholm.’ Zijn stem brak halverwege.

‘Ach wat, somberman. Geen weg terug? Gefeliciteerd, oude brombeer, wij worden over een half jaar grootouders!’ Diep ontroerd las ze nog een keer het heugelijke nieuws in het slordige handschrift van hun zoon die hen daarmee feliciteerde. Naast haar klonk een ingehouden snik. ‘Na na, Chaïmke.’ Ze sloeg haar armen om hem heen, negeerde de brok in haar keel en wist even niet hoe ze hem kon troosten. ‘Een gojs kleinkind, Sonja. Alles is voor niets geweest.’ Ze wiegde hem als een baby in haar armen. ‘Een kleinkind is een kleinkind, oude jongen van me. Ons leven en het leven van onze ouders houdt niet op bij Eli.’ ‘Condoleer me er maar mee. Wat de nazi’s niet was gelukt ... Geen Joods nageslacht. Onze vrome ouders zonder graf zouden na dit bericht sjiwwe zitten.’ Zijn getergde stem herinnerde haar aan zijn vroegere toespraken die op plechtige gelegenheden in de gemeenschappelijke eetzaal schalden. ‘Schaaamte en schande bezoedelen ons levenswerk. Dit is erger dan mijn ergste nachtmerries.’ ‘Nee, Chaïmke, allesbehalve dat. Onze aller-allerliefste Eli wordt vader en het kind zal jouw achternaam en de achternaam van jouw ouders en grootouders dragen. Onze weg was ook niet de weg van onze vrome ouders, gezegend zij hun nagedachtenis. Eli blijft een goede jongen, ook in Zweden, het land dat deel uitmaakt van onze planeet aarde en als vooruitstrevend bekendstaat. Hij zal zijn licht doen schijnen ook daar en goed zorgen voor zijn vrouw en kind. Ons kleinkind ...’ ‘Een kleinkind op papier, Sonja, een ingelijste foto op de boekenplank naast de foto’s van zijn vermoorde overgrootouders,’ hoorde ze hem mompelen. ‘Iemand die ons en onze idealen niet zal kennen, laat staan begrijpen. Iemand die geen idee zal hebben van onze omzwervingen en

zware strijd. Het kind en zijn moeder zullen onze taal niet spreken en maar eens in de zoveel tijd als ramptoeristen op bezoek komen, zolang wij in leven zijn. En daarna? Voor wie hebben wij dit allemaal opgebouwd en ons zoveel ontzegd, toch niet voor de kleinkinderen van de burenen?’

Ze omhelsde hem, trok hem steviger tegen zich aan, voelde hoe hij haar nu ontzettend nodig had om overeind te blijven. Verdriet en blijheid trilden onder haar huid. Was het haar streling over zijn rug, haar fijne lotiongeur of zijn woede die zijn lid na weken weer verhardde? Ze wist wat er zou volgen en wilde hem in alles tot steun zijn. Tussen zijn gepijnigde zinnen, gekreun en gezucht voltrok zich de liefdesdaad. Daarna, toen hij bezweet en wat meer gekalmeerd naast haar op zijn rug lag, vielen ze allebei in een droomloze slaap. In de namiddag werden ze gewekt door het gejoel van de kleinkinderen op het terras van de burenen. Met de stilte tussen hen in dronken ze binnen hun koffie en hapten in een gelijk gesneden stuk versgebakken honingcake.

Stipt op tijd liep zij weer naar het veld. De zon daalde als een oranje rode luchtballon, verdween achter de horizon en verlengde onderweg de schaduwen. Ze stond te midden van een vergrijzende wereld en zag hoe de wereld zich klaarmaakte voor de nacht. Alles verstilde.

Aangesterkt vredig en kalm kwam ze terug en zag Chaïm *De Gids der Verdoolden* lezen op de bank. ‘Waarom doe je geen lamp aan? Toe, Chaïmke, zo verpest je je ogen.’ Hij keek niet op, sloeg een bladzijde om, bromde iets over het schoonwassen van zonden en las verder. Ze zoende hem op zijn voorhoofd. ‘Je bent, je was en je zult altijd de koppigste man blijven, op wie ik op mijn eenentwintigste viel en van wie ik nooit ben opgehouden te houden,’ zei ze. ‘Nu dan,

ik ga kijken of ik genoeg wol voor een babytruitje heb, anders rij ik morgen na het werk met de bus naar de stad en jij gaat mee. We zijn dan nog net op tijd terug voor de zonsondergang.' Met een druk op de knop verjoeg ze de duisternis in huis. Hij knipperde en zag misschien heel even de bron van al het licht diep in haar ogen schijnen.

Goedschiks of kwaadschiks

De wind nam toe en blies donkergrijze wolken naar het oosten, gevolgd door bliksemflitsen en donderslagen. Binnen enkele seconden verdween de zon. Rina die in de zon lag te dagdromen schrok wakker. Een kop en een staart van een gedicht verdampen vrijwel direct, alleen het ritme en haar melancholisch gemoed op zoek naar passende aankleding bleven nog even rondzweven, tot ook die verdampen in de haast om op te staan en de ligstoel op te vouwen. Ze dekte de opgestapelde plastic tuinstoelen onder het afdak met groen landbouwplastic af. Grote regendruppels sloegen zich er al op stuk toen zij van de waslijn met de handwas naar binnen rende, waar de telefoon op het bureau van haar vader bleef rinkelen. Zijn kleine en sober ingerichte woning was in de hoogtijdagen van de marxistische kibboetsideologie gebouwd, toen persoonlijk gemak en luxe op de tweede en derde plaats stonden, na het collectieve belang. Geleidelijk stemde de meerderheid van de leden voor een andere koers en toen mochten haar ouders ook hun berghok verbouwen tot een logeerkamer met een aparte wc. Helaas liet die verbouwing veel te wensen over. Het dak van de logeerkamer bleef iedere winter lekken, de aansluiting op het riool van de wc en de douche in het oude douchehok was slordig uitgevoerd. Kakkerlakken kropen in en uit het afvoerputje en dreven haar moeder tot wanhoop. Kort na de verbouwing stierf ze aan maagkanker, ontgoocheld ook vanwege andere redenen dan de lekkage en de kakkerlakken. Rina, die nu ruim de helft van haar leven in Nederland woonde, was er een van.

‘Hallo ...’ Anders dan in Nederland was het hier niet de gewoonte om je naam te zeggen bij het opnemen. ‘Ja, aba

slaapt nog. Oké, ik ga direct kijken en het nodige doen. Wacht jij aan de lijn?’ Ze volgde de instructies van haar jongste zus op, zette een lege emmer op drie handdoeken voor het geval de emmer onder het lekkende dak zou overlopen. Dat vertelde ze kort daarna aan haar zus.

‘Shit,’ hoorde ze. ‘Ik ga Yossi direct bellen, siësta of geen siësta. Hij moet zorgen dat iemand morgen het dak op gaat om weer het nodige te doen.’

‘Hamid?’

‘Wie anders?’

Rina slaakte een zucht. ‘Toe, zusje, Hamid is een aardige gozer, maar dit is al de vierde winter op rij dat het dak na zijn reparatie precies op dezelfde plek blijft lekken. Zijn gepruts helpt onvoldoende. Vraag Yossi iemand anders te sturen.’

‘Er is niemand anders en voor jouw geruststelling, jij en ik zijn niet de enigen die over zijn dakreparaties hebben geklaagd. Sommigen gaan zelfs zover dat ze hem van opzet verdenken.’

‘Hoe bedoel je?’

‘Van sabotage. Je kent toch de verhalen over Arabische loodgieters die beton in onze waterleidingen storten.’

‘Hamid doet zoiets niet.’

‘Misschien niet, maar misschien is hij minder aardig dan jij en ik denken. Daarom gaat morgen iemand hem schaduwen tijdens het werk. Dit mag je aan niemand vertellen, ook niet aan aba.’

Rina salueerde met haar vrije hand, maar omdat haar zusje dat niet kon zien zei ze geïrriteerd: ‘Moet dat echt zo? Yossi kan het toch openlijk aankaarten tijdens hun werkoverleg.’

‘Dat is al tig keer gebeurd. Hamid is, zoals we weten, een strenggelovige moslim. Ik hoef jou niet te vertellen hoe onze strenggelovige moslimburen denken over ons recht op dit land en over niet-moslims in het algemeen.’

‘Tussen wat iemand denkt en wat iemand doet ligt een wereld van verschil.’

‘Het ene kan tot het andere leiden. Natuurlijk hoop ik dat jij gelijk hebt en dat het probleem in dit geval het gevolg is van onkunde en niet van opzet, maar wij moeten dat zeker weten. Wacht maar tot hun aantal bij jullie in Nederland een kritieke massa bereikt, dan begrijp je wat ik bedoel, hoe hun geloof en cultuur het individu ondergeschikt maakt aan de stamcultuur.’

‘Ja, ja.’ Rina deed haar best om zich in te houden. ‘Kijk jij uit en hoor hoe jij nu precies hetzelfde doet als zo’n stamlid. Op de bezette West Bank vind je helaas meer dan genoeg stamleden met een keppeltje die een stap verder gaan en nu zelfs terreuraanslagen plegen. Je wilt toch niet generaliseren en zeggen dat iedere keppeltjesdrager een terrorist in spe is? Hamid werkt al langer dan twintig jaar hier. Hij is geen moslimextremist en hij doet geen vlieg kwaad.’

‘Kun jij zijn gedachten lezen? Versta je Arabisch goed genoeg om over nuances in de islam correct te oordelen?’

Rina beet op haar lip. Langer kibbelen had geen zin. ‘Nee en nee, dat hoeft ik jou niet te vertellen. Oké dan, wat verwacht je nog meer van me?’

‘Dat je morgen aardig tegen hem doet en niets laat merken van wat ik jou net heb verteld.’

De volgende ochtend scheen de zon weer en was de lucht straalblauw. Rina dronk buiten koffie met hun bejaarde vader. Zijn verhalen over vroeger stelden haar geduld af en toe op de proef maar voelden ook vertrouwd. Klokslag twaalf reden ze in zijn duo-scootmobiel naar een oud klaslokaal van een groepshuis waar zij als kind vroeger woonde en waar tegenwoordig een caterarslunch werd geserveerd voor wie

thuis niet zelf kookte. Waar vroeger de gemeenschappelijke keuken met zijn enorme pannen, snijmachines en grote oven had gestaan werd nu bouw materiaal opgeslagen. De gemeenschappelijke eetzaal ernaast raakte in verval. Alleen een klein bordje herinnerde aan zijn glorie dagen, toen er drie keer per dag werd gegeten, 's nachts werd vergaderd, feesten werden gevierd en dan ook vaak gedanst. Na de lunch hield haar vader zijn siësta en ging zij weer van de winterzon buiten genieten.

Zware stappen haalden haar uit een droom. 'Goedemiddag, dochter van Pinhas,' hoorde ze de hoge stem van Hamid, die detoneerde met zijn forse verschijning en indrukwekkende, grijze snor. De letter p sprak hij uit als b. Op zijn donkerblauwe overall zag ze witte kalkvlekken. Hij zette een zware houten ladder schuin tegen het dak. Zij ging rechtop in de strandstoel zitten en glimlachte naar hem.

'Ahlan, Hamid. Fijn om je weer te zien. Is alles goed met jou en met de familie thuis?'

Hij schudde zijn handen los, zuchtte en knikte. 'Klagen is een maaltijd voor de duivel. Alles ligt in Allah's hand, dus ja, alles is goed. En met jou in Holland?'

'Ook ik mag niet klagen en mijn vader doet het ook niet, al kan hij steeds minder.'

'Maar lezen kan hij nog wel en hij groet me elke keer vriendelijk als we elkaar tegenkomen.'

'Doet niet iedereen in de kibboets dat?' Hamid gaf daar geen antwoord op en ontweek haar blik. Ze vond hem er grauw uitzien. 'Is alles echt goed met jou en iedereen thuis, Hamid? Bezorgdheid delen met een ander noem ik geen klagen.' Kinderen hadden hij en zijn vrouw niet, wist ze, de reden was haar onbekend.